

Razprave *Discussions*

Ali je v krizi kapitalizem ali kaj drugega?

1. Uvod

Nič ni večno, razen sprememb. Kriza je osnovni spodbujevalec sprememb. Trenutna svetovna kriza in recesija sta samo priložnost, da se ena oblika kapitalizma prelevi v drugo. Seveda nas krizna obdobja spravljajo v obup in negotovost ter nas silijo k iskanju pozitivnih rešitev. Vse to velja za posameznike v družbi, ki spoštujejo družbene vrednote. Vendar pa to ne drži za kapitalizem kot takšen, saj kapitalizem krizo uporabi za svoj lasten interes. Sodobni neoliberalni kapitalistični svet temelji na priseganju na prosti trg in spodbujanju brezmejnega pohlepa. Zahodni svet je zato pripeljal do labirinta, ki mu ni videti izhoda. Politiki, lastniki kapitala in bančniki nas ves čas prepričujejo, da je potrebno zakonsko deregulirati področje uporabe kapitala, kar pa gre vse na mlin kapitalizma, ki se pojavlja vedno v drugačnih oblikah. V preteklosti so lastniki kapitala in teoretiki zagovarjali krčenje vloge države z množično privatizacijo, prostim pretokom kapitala, z nižjim obdavčenjem dobičkov bogatih ter kleščanjem stroškov dela (plač in socialnih transferov) delavcev. Danes v krizi pa bi ti isti lastniki kapitala želeli državno intervencijo (beri pomoč lastnikom kapitala in bank), da bi lažje preživeli zanje hude čase, ki pa so jih ustvarili sami z nespametnim in umetnim početjem. S sedanjimi ukrepi države opažamo, da država pomaga samo pohlepni, saj oni zadržujejo denar za lastne koristi in poplačilo dolgov, s čimer rešujejo navidezno krizo kapitalizma. Tako država pomaga tistim, ki so jo že opeharili z raznimi utajami davkov, navideznimi bankroti, finančnimi špekulacijami in odpuščanjem delavcev. S tem jim pomaga dodatno opehariti še preostale davkoplačevalce, ko z njihovim (davkoplačevalskim) denarjem rešuje težave pohlepnih manipulantov. Država, ki z državnim (družbenim) kapitalom na takšen način rešuje probleme, gre korak nazaj. Kriza vrednot in demokratične ureditve pa se s tem še bolj pogloblja.

2. Kriza kot temelj za pojav nove oblike kapitalizma

Postavimo si naslednjo hipotezo: ker je povezava med krizo in kapitalizmom gospodarstvo (proizvajanje, razporejanje in uporaba materialnih dobrin) oz.

gospodarska družbena ureditev, predvidevamo, da je vsaka gospodarska kriza temelj za pojav nove oblike kapitalizma. Iz tega izhaja, da je kriza v kapitalizmu stalnica in njena gonilna sila. Sestavni del kapitalizma je neomajna želja po kapitalu (denar, proizvodjalna sredstva, finančne naložbe, ki prinašajo dohodek), kar lahko po svetopisemskem besednjaku rečemo preprosto pohlep. Pohlep je strastna želja prisvajati si dobrine. Pohlep sam pa ni nikoli v krizi, saj mu je vsaka kriza vzpodbuda in hrana.

Da bi dobili odgovor na vprašanje, ali je v krizi kapitalizem ali pa kaj drugega, moramo najprej definirati oba pojma: krizo in kapitalizem.

Ker obstaja več definicij krize, se je treba najprej osredotočiti na najosnovnejšo definicijo, ki pravi, da je kriza stanje v gospodarstvu, ko se ugodne razmere za razvoj začnejo hitro slabšati.¹

Ker obstaja več razvojnih stopenj kapitalizma, se bomo osredotočili na osnovno definicijo kapitalizma, ki pravi, da je to gospodarsko-družbena ureditev, v kateri so proizvodjalna sredstva v zasebni lasti.²

Povezava med definicijama »kriza« in »kapitalizem« nam kaže, da sta obe med seboj povezani z gospodarstvom. Torej, če se ugodne razmere za razvoj začnejo hitro slabšati, je gospodarstvo v krizi in posledično je v krizi tudi sam kapitalizem, ker je gospodarsko-družbena ureditev. Iz tega sledi, da je v krizi tudi družba, katere sestavni del je tudi kapitalizem.

Kapitalizem se spreminja in ima svojo naravno razvojno pot. Zato poznamo več vrst ali oblik kapitalizma, kot so npr.: klasični, državni, liberalni, predmonopolni, monopolni, neokapitalizem, postkapitalizem itd.

Prevelik pohlep kapitalistov ustvari krizo v gospodarstvu in posledično krizo v kapitalizmu samem. Predvidevamo, da je kapitalizem vseskozi v krizi, vendar pa gledano s prej omenjenega stališča, da kriza kapitalizmu pomaga pri njegovem ohranjanju in spreminjanju v nove oblike, lahko trdimo, da krize za kapitalizem in kapitaliste ni, ampak je kriza za ljudske množice, moralno etične in družbene vrednote ter demokracijo.

Podobno menijo tudi *Malešič* in drugi avtorji,³ ki krizo opredeljujejo kot situacijo, v kateri so ogrožene temeljne vrednote, čas za ukrepanje je omejen, razmere pa so negotove in stresne.

¹ Slovar slovenskega knjižnega jezika, DZS, Ljubljana, 1995, str. 455.

² Slovar slovenskega knjižnega jezika, DZS, Ljubljana, 1995, str. 382.

To se v današnjem času kaže v vse večji intenzivnosti dela, razdeljenem delovnem času in neupoštevanju osemurnega delovnika kot pravice delavca. Zahteva se vse večja razpoložljivost delavcev kapitalistom.

Harvardska ekonomistka *Juliet Schor* v delu *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure* opozarja, da se je ameriška produktivnost od leta 1948 več kot podvojila. To pomeni, da lahko »naš življenjski standard«, merjen v pojmih tržnega blaga in storitev iz leta 1948, zdaj proizvedemo v manj kot polovici časa, ki smo ga porabili takrat. A vendar Američani delajo danes dlje, kot so na začetku tehnične in tehnološko informacijske revolucije pred 40 leti. V preteklih desetletjih se je delovni čas podaljšal za 163 ur ali za mesec dni na leto. Nad 25% vseh delavcev s polnim delovnim časom preživlja na delovnem mestu tedensko 49 ur ali več.

Hkrati se v ZDA s povečanjem delovnega časa krajša čas plačanih dopustov, kar pa bi radi uvedli evropski in slovenski delodajalci, kapitalisti in posredno politiki.

Jeremy Rifkin v svojem delu *Konec dela*⁴ govori, da v vseh državah potekajo silne debate o prihodnosti dela. Pod težo visoke brezposelnosti, visokih davkov, obremenjujočih sistemov socialne varnosti in zapletenih regulativnih režimov, ki po mnenju nekaterih le ohranjajo ekonomsko stagnacijo, so vladni, industrijski in civilno družbeni kritiki ujeti v oster ideološki boj o tem, ali je treba pravila, ki urejajo zaposlovanje, gospodarjenje in trgovanje spremeniti – in če jih je treba, kako. Politiki in poslovni ter delavski voditelji se prerekajo glede oblikovanja fleksibilne politike dela, zniževanja davkov in vnovičnega pisanja pravil, ki urejajo socialne in pokojninske sheme. O pravem vzroku svetovne brezposelnosti pa se v javni politični debati ne razpravlja.

3. Lastniki: »Ko bogatimo, nas pustite na miru!«

V preteklosti v »dobrih časih – časih velikih dobičkov« smo bili priče, da se država ni vmešavala v zadeve svobodnega trga in privatne lastnine kapitalistov. Ko pa se prikaže ta čudna zver »kriza gospodarskega kapitala«, želijo sodobni lastniki kapitala in njihovi upravljalci pomoč države (beri: uvedbo »državnega socializma«) v smeri vsi državljani pomagajmo »revežem« kapitalistom, da bodo oni lahko preživeli. Državljeni in delavci pa naj

³ Malešič M., Bašič-Hrvatina S., Polič M., Komuniciranje v krizi, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 2004, str. 11–13.

⁴ Rifkin J., *Konec dela: zaton svetovne delavske sile in nastop posttržne dobe*, Založba Krtina, Ljubljana, 2007.

žrtvujejo svoje znanje, delo in ves svoj prosti čas za njihove grehe, ki izhajajo iz pohlepa kapitalistov.

Noam Chomsky v svojem delu *Profit pred ljudmi*⁵ na kratko opisuje temeljna načela »pohlepnihi kapitalistov v dobrih časih«, ki so jih postavile vlada ZDA in mednarodne finančne institucije, ki jih obvladujejo kapital in kapitalisti. Na kratko so ta pravila naslednja:

- liberalizirati trgovino in finance,
- dovoliti, da trg postavlja ceno (»uskladiti cene«),
- zajezi inflacijo (»makroekonomska stabilnost«),
- privatizirati.

Država »naj se ne vmešava«, prav tako ne prebivalstvo, kolikor je država demokratična, čeprav ostaja ta sklep impliciten.

Iz tega sledi, da državne institucije niso neodvisni dejavniki, ampak odražajo razporeditev moči v večjih družbah.

Dejstvo je, da so oblikovalci državne politike »trgovci z novci«, ki izkoriščajo (ne)moč države (beri politike), ne glede na to, kašne bodo posledice za druge, torej ljudstvo, davkoplačevalce in delavce. Država (politiki) naseda njihovi igri in veselo propagira idejo, ki jo imenujem kapitalizem absurda. V današnjem času recesije nas poučuje, da moramo za rešitev gospodarske krize povečevati potrošništvo ob vse manjših mezdah in vse večji revščini in brezposelnosti. Torej zapravite socialno pomoč v enem dnevu, potem pa dihajte in s tem boste rešili naše gospodarstvo, bogate lastnike in državo. Neoliberalci in zagovorniki svobodnega trga, ki bo uredil vse, so neke vrste »socialni avtistiki«. Nimajo nikakršnega občutka za druge, popolna odsotnost kakršne koli empatije: zanima jih le lastni profit, pa četudi zato oropajo vse ostale ne le materialnih dobrin in pogojev za spodobno preživetje, ampak tudi vsakega dostojanstva.

Iz *Schumpetrove* vizije razvoja kapitalizma je razvidno, da je vsaka gospodarska kriza temelj za pojav nove oblike kapitalizma. Prosta konkurenca, značilna za liberalni kapitalizem, je prehajala v monopolno, z njo pa kapitalizem v svoj monopolni stadij. To je *Schumpeter*⁶ imenoval »kapitalizem trustov«. V svojih delih ga ni poglobljeno analiziral, bil pa je prepričan, da je »kapitalizem trustov« zgoj vmesna postaja v nov družbeno ekonomski sistem, socializem. Po njegovem naj bi z vzponom gigantskih korporacij prišlo do izginotja

⁵ Chomsky N., *Profit pred ljudmi*, Založba Sanje, Ljubljana, 2005, str. 27–28.

⁶ Schumpeter J. A., *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process I*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1929, str. 96.

podjetništva in posledično do razkroja kapitalizma, kar bi ustvarilo pogoje za nastop socializma. Vendar se je motil. Prehod iz liberalnega kapitalizma v monopolni kapitalizem se ni razkrojil, ampak prelevil iz »kapitalizma trustov« v imperialni kapitalizem. To je ponovni dokaz, da kapitalizem ne pozna krize.

4. Imperialni kapitalizem in globalizacija

Pod imperializmom razumem težnjo po obvladovanju in razvojno stopnjo kapitalizma, ki je usmerjena k novi ekonomski in politični delitvi sveta. Po drugi svetovni vojni se je razvil kapitalizem, za katerega je značilna visoka produktivnost, povečana militarizacija, uvajanje vojaško gospodarskega kompleksa in odpiranje novih vojnih žarišč za reševanje gospodarskih kriz velikih držav in na podlagi tega poseganje države v gospodarstvo in iskanje poti za ponovno porazdelitev družbenega bogastva. Vendar je prišlo do ponovnega spopada velikih držav, finančnih institucij in velikih korporacij⁷ za ponovno razdelitev bogastva (plena). Politika in gospodarstveniki (kapitalisti) so nam še do včeraj dopovedovali, da je bistvo razvoja in preživetja povečanje rasti dobička in gospodarstva.

Globalizacija⁸ pomeni procese, v sosledju katerih nacionalne države in njihova polnomočja spodkopujejo in navzkrižno povezujejo oblastne možnosti, orientacije, identitete in omrežja transnacionalnih akterjev.⁹

Globalizacija je večdimenzionalni proces, ki vključuje ekonomske, politične, pravne in kulturne sestavine, kakršne skupaj tvorijo novo kakovost.¹⁰

George Soros v delu *Križa globalnega kapitalizma*¹¹ uvede pojem abstraktni imperij. Sprašuje se, ali obstaja stvar, kot je globalni kapitalistični sistem, in

⁷ V tretji delu filma *Zaitgeist »Duh časa«* (2007) se pokaže velik vpliv bankirjev kot elitne gospodarske sile in politikov kot predstavnikov države. Kronološko je prikazano, kako so zmanipulirali borzni zlom, da so lahko uvedli njim naklonjene zakone. Razlaga, kaj so zvezne banke; da gre za zasebna podjetja, ki so uvedle zvezne rezerve, ki tiskajo denar in ga potem posojajo državam. Sprašujemo se, kako se bo dolg odplačal. Odgovor je enostaven: s še večjim zadolževanjem.

⁸ Po publikaciji OECD je termin globalizacija razvil *Theodore Levitt* v svojem članku *Globalizacija trgov* (orig. Globalization of Markets), objavljenim leta 1983 v reviji *Harvard Business Review*, s katerim je označil sodobne spremembe v mednarodnem gospodarstvu. Po nekaterih drugih virih pa je bil ta termin v rabi še precej pred tem (vsaj leta 1944), ekonomisti pa naj bi ga uporabili že vsaj v letu 1981. Ne glede na to je *Levitt* zaslužen za njegovo popularizacijo v poslovni sferi (Dubrovski D., *Strateške poslovne zveze in kapitalske povezave*, Fakulteta za management, Koper, 2009, str. 51).

⁹ Back U., *Kaj je globalizacija?: zmote globalizma – odgovori na globalizacijo.*, Krtina, Ljubljana, 2003, str. 24.

¹⁰ Svetličič M., *Svetovno podjetje*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1996, str.78.

temu pritrdi ter v nadaljevanju pravi, da globalni kapitalistični sistem zaradi tega, ker gre za abstrakten pojem, ni nič manj pomemben. Naša življenja obvladuje tako, kot obvladuje življenja vsak drug režim. Kapitalistični sistem lahko primerjamo z imperijem, ki je po svojem obsegu še bolj globalen kot vsi dosedanja imperiji. S tem obvladuje celotno civilizacijo in tisti, ki so onstran njegovih zidov, veljajo tako kot v drugih imperijih za barabe.

To pomeni, da kdor se ne podreja kapitalu in kapitalistom in ne sprejema njihovih vrednot in pravil iger ter se ne podreja vsesplošni potrošnji in vsem modernim tehnološkim pripomočkom (televizija, internet, mobilna telefonija) je obstranec onkraj zidov njihovega imperija in njihov nasprotnik.

*George Soros*¹² nadaljuje, da je ta imperij skoraj neviden in nima nobene formalne strukture. Večina njegovih podložnikov niti ne ve, da so mu podvrženi, ali pravilneje, zavedajo se, da so podvrženi neosebni in včasih razdirajočim silam, vendar pa ne razumejo, kaj te sile so.

Te sile se kažejo že v običajnih bivanjskih stvareh, ki doletijo posameznika. Npr. uvedba plastičnega denarja in uporaba novih tehnologij brez katerih danes sploh ne moremo v tej družbi normalno delovati. Pod krinko olajšanja delovanja in urejanja raznih zadev si odtujen od institucije banke. Pa vendar, ker ima banka z nami manj dela, zaračunava vse več različnih storitev. Preko interneta in mobilne telefonije pa smo 24 ur na dan dosegljivi svojemu delodajalcu. Razlog za odpustitev je že lahko, če ne poseduješ enega izmed teh dveh komunikacijskih sredstev.

Ta *Sorosova* teza potrjuje razmišljanje o imperialnem kapitalizmu, kjer delavci v »globalnih podjetjih« poznajo managerje, ne poznajo pa svojih lastnikov (so za njih imaginarni), ki so lahko na katerem koli koncu sveta, od koder imajo moč odpuščanja tako delavcev kot managmenta in selitve proizvodnje na bolj donosne trge. S tem pa imajo tudi možnost ukinjanja ali ustanavljanja podjetij, ne da bi jih kdaj sami videli drugače kot preko številke dobička ali izgube.

¹¹ Soros G., *Kriza globalnega kapitalizma: odprta družba v nevarnosti*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1999, str. 103.

¹² Soros G., *Kriza globalnega kapitalizma: odprta družba v nevarnosti*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1999, str. 104.

5. Kriza vrednot

V Financial Timesu je bilo zaslediti članek z naslovom «*Zdaj je čas za manj sebični kapitalizem*». Avtor članka *Richard Layard*¹³ opozarja, da rast dobička in gospodarstva ni najboljše merilo uspeha družbe, saj ne zagotavlja napredka, sreče in zmanjšanja revščine. Morali bi prenehati občudovati denar in ustvariti bolj humano družbo, v kateri je merilo kakovost počutja. Najpomembnejši vir sreče je kakovost medčloveških odnosov. Prav tako se je močno zmanjšalo število ljudi, ki so vredni zaupanja.

Kriza kapitalizma je kriza človeške narave. *Platon* je menil, da morajo državo voditi 'filozofi', komunisti bi rekli avantgarda delovnega ljudstva, v sodobnem jeziku pa bi najbrž najbolj ustrezalo 'etični strokovnjaki'. V svoji kritiki do obstoječih oblik vladavine je *Platon* zavrgel oligarhijo, demokracijo in tiranijo. Idealna država, oblast najboljših (tj. aristokracija), naj bi bila zasnovana na razredni delitvi družbe ter podreditvi interesov posameznika splošnemu dobru skupnosti (države). *Platon* razlikuje tri razrede glede na dolžnost do skupnosti: trgovce in obrtnike, vojake ali čuvaje ter vladajoče (modreci, filozofi). V procesu državne vzgoje in izbora naj bi duhovno najsposobnejše vzgajali za naloge, ki jih čakajo v teoriji in praksi. Voditeljski položaj kot »kralji filozofov« bi dosegli šele po vsestranskih preizkušnjah in po petdesetem letu starosti. Pri opravljanju dolžnosti za skupnost jih ne bi smela ovirati niti družina niti zasebna lastnina.

Ivan Borštner v poglavju o Mahabharati^{14, 15} opredeli odnos do vrednot: »Samo meč ločuje krivico in pravico, pohlep in dobroto, sebičnost in pravičnost. Vprašanje je, kje bo meč sekal. To je trenutek preizkušanja meča. Resnica in laž imata različen vonj. Resnica je lahko sladka ali grenka. Poštenjaki cenijo samo tistega, ki daje prednost ljudem in ne oblasti. Če je resnica na isti strani kot vera, potem bo resnica tudi na vaši strani. Obstajata dve vrsti politike – prva temelji na bogastvu, druga na resnici. Prva služi koristim oblastnikov, druga koristim ljudstva. Namera prve je, da se za večne čase obdrži na oblasti, namera druge pa, da se ohrani v srcih ljudi. To je dejansko spor med

¹³ Layard R., Now is the time for a less selfish capitalism, Financial Times, London, 2009, dosegljivo na spletni strani: <http://www.ft.com/cms/s/0/3f6e2d5c-0e76-11de-b099-0000779fd2ac.html> (obiskano: 11.marec 2009).

¹⁴ Mahabharata je veličasten, več kot dva tisoč let star indijski ep, ki temelji na mitu in se sprašuje ter daje modre odgovore o življenju. Mahabharata je v svetu klasične epske književnosti sedemkrat obsežnejša od Iliade in Odiseje skupaj. Predstavlja veličasten izvir vedenja in spoznanj, ki izvira iz indijskega dojemanja sveta. Sam bi dodal tudi obče človeškega dojemanja sveta.

¹⁵ Borštner I., Indijske religije: Utrinki iz indijskega vedenja, Založba Karantarija, Ljubljana, 2006, str. 138.

materializmom in filozofijo. Ljudje se opredelijo in nato napotijo po eni od teh poti.«

Klic k »večji moralnosti« kapitalizma je vzbudil ogorčenje filozofa *Jurgena Habermasa*, ki je razkrinkal njegovo dvoličnost. Špekulanti so delovali v legalnem okviru in sledili družbeno sprejeti logiki kar največjega dobička. Z moraliziranjem se politika samo smeši, namesto da bi se oprla na pravo, ki ga je demokratično vzpostavil zakonodajalec. Odgovornost za občo blaginjo leži na politiki in ne na kapitalu.¹⁶

Kriza kapitalizma kaže, da so za pravilno delovanje sistema ključne vrednote, se pravi obnašanje ljudi. Če se vrednote masovno ne spoštujejo, sistem pade v nestabilnost. Razlog je podoben, kot če se v organizem vtihotapi parazit. Kapitalizem samo jemlje in organizmu/sistemu ne daje nič. Če jemlje preveč, organizem/sistem lahko tudi umre. Svetovna kriza je kriza vrednot, kriza morale, in izhaja iz človeške narave, iz njenega nebrzdanega pohlepa. Finančni sistem je postal preveč špekulativen, pobral je veliko več dodane vrednosti, kot jo je v resnici ustvaril. Postal je parazit, ki je začel najedati sam sistem. Ekonomisti in politiki so si danes edini, da je potrebno spremeniti zakonodajo in nadzorne mehanizme. Vendar pa si ni treba delati iluzij, da bo kdo lahko spremenil pohlepno človeško naravo in da bo poslej vse idealno.

6. Rast dobička in kriza

Pri definiranju temeljnih produkcijskih odnosov skozi zgodovino je pomembno vprašanje o tem, kako danes posameznik vstopa v spremenjen produkcijski odnos, ki ni več klasični kapitalizem, temveč dobiva nekakšne drugačne oblike in razsežnosti. Spremembe zadnjega časa, kot so globalizacija, suspenz državljskih svoboščin in globalna finančna kriza vplivajo in spreminjajo vloge posameznikov. Posameznik postaja vedno bolj potrošnik. Takšno vlogo od posameznika sistem pričakuje in zahteva zato, da lahko funkcionira. V produkcijskem sistemu je vedno manj udeležencev. Delo obravnava kot ekonomsko kategorijo, ki je podvrženo zakonitostim trga in ga je potrebno ekonomizirati do te mere, da se delo delavcev v celoti nadomesti z delom strojev.

Adam Smith je v svojem delu *Bogastvo narodov* (1776) glede rasti dobička opazil, da so nizki povprečni dobički glavna značilnost dobro delujoče tržne ekonomije. »Stopnja dobička v nasprotju z rentami in plačami ne raste z

¹⁶ Umbrecht B., Nemška vprašanja o socialni tržni ekonomiji: Skrbi monsinjorja Marxa, Le Monde diplomatique, Ljubljana, 2009, v slovenščini, str. 3.

blaginjo in pada z upadanjem družbe. Nasprotno, normalno je, da so dobički nizki v bogatih državah in visoki v revnih, vedno pa najvišji v tistih, ki najhitreje tonejo v pogubo».

Takšno razmišljanje pripelje na koncu do tega, kar gledamo danes kot globalno finančno krizo in nakazuje na samoukinjanje kapitalizma kot temeljnega produkcijskega odnosa, saj kapitalizem tako ukine temeljni postulat kapitalizma, izkoriščanje človeka po človeku (dobiček je neizplačani del plačila za delo) tako, da ukine delavca, ki ga kapital izkorišča in s tem tudi potrošnika, ki pa ga kapital nujno potrebuje. Kaj se bo iz tega razvilo, ni jasno in bi bilo zelo neodgovorno napovedati.

Adam Smith se je spraševal »Čemu služi vse to garanje in hitenje tega sveta? Kje je konec skoposti in ambicioznosti, težnje po bogastvu, moči in prevladi?...«. *Smith* je verjel, da to garanje in hitenje izboljšuje usode navadnih ljudi. »Potrošnja je edini končni namen vseh proizvodnih dejavnosti.«¹⁷

»Demokracija je le politična metoda za doseganje političnih odločitev.«¹⁸ Iz definicije je razvidno, da je demokracija kot metoda odločanja v nasprotju s kapitalističnimi načeli. V kapitalizmu odločajo najuspešnejši, medtem ko v demokraciji odločajo vsi enakovredno. Ustanovni očetje ameriške ustave so v primeru demokracije imeli v mislih kapitalistično odločanje. Vsak posamezen glas naj bi imel vrednost skladno z bogastvom, ki ga ima ta posameznik.¹⁹

Obstajajo samo špekulacije in ena od njih je tudi Žižkova o komunizmu. Kako se bo družba artikulirala in kakšno ime bo na koncu dobila, pa je drugo vprašanje. Tudi socializem je bil samo ime za določen tip kapitalizma. Če pogledamo zgodovinsko analitično v luči današnje krize, celo veliko bolj učinkovit tip kot neoliberalni, ki ga imamo sedaj in je pripeljal do krize, ki jo je mogoče obvladati samo z inštrumenti socializma - intervencije države v gospodarsko in finančno sfero - poddržavljenje (drugi izraz je podružbljanje) gospodarskih subjektov.

Danes se vse bolj približujemo tej definiciji demokracije. Danes ima preko raznih donacij, lobiranja in podkupovanja bogat posameznik veliko večjo možnost vpliva na politične odločitve kot reven posameznik v isti družbi, čeprav imata na volitvah vsaj navidezno enako moč. Tako imenovana »nova

¹⁷ Samuelson P. A., Nordhaus W. D., *Ekonomija*: 16. izdaja, GV Založba, Ljubljana, 2002, str. 30.

¹⁸ Schumpeter J. A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, George Allen and Unwin Ltd, London, 1976, str. 242.

¹⁹ Thurow L., C., *The Future Capitalism. How today's Economic Forces Shape Tomorrow's World*, Penguin Books, New York, 1997, str. 247.

buržoazija«, ki predstavlja kapital, ima praktično vso moč odločanja v svojih rokah.

Kapitalizem navadnemu človeku, delavcu, ne ponuja novih pravic, ampak jih jemlje tako, da si bo še težje pomagal k bolj enakopravnemu položaju nasproti državnemu aparatu in nadrejenemu kapitalu. Delavci državljani ostajajo »molčeča večina«, ki dobijo svojo priložnost enkrat na štiri leta na volitvah ali na referendumih. Danes to poteka preko predstavniškega sistema, ki je poklicna in dobičkonosna dejavnost, katere vodila so osebni interesi ne pa interesi ljudi. Izborili smo si samostojnost in neodvisnost države, vendar nismo omogočili ljudem, da bi imeli dostop do neposrednega političnega odločanja; podeljena jim je zgolj pravica do participacije v upravljanju zadev v podjetjih in državi, ki v realnem življenju predstavljajo manjši delež odločanja v družbi.

Peter Drucker v delu *Post Capitalist Society*,²⁰ povsem odkrito pravi, da se bo »izginjanje delovne sile kot ključnega produkcijskega faktorja« pokazalo za odločilni »nedokončani posel kapitalistične družbe«.

7. Kriza dela

Jeremy Rifkin v svojem delu *Konec dela*²¹ postavi tezo, ki pobija predloge politike in kapitala, ki trdijo, da je potrebno vložiti velika finančna sredstva v razvoj tehnologije. Uvajanje bolj izpopolnjenih tehnologij, skupaj s spremljajočim dvigom produktivnosti, pomeni, da lahko svetovno gospodarstvo proizvaja vse več blaga in storitev ob zaposlovanju vse manjšega odstotka razpoložljive delovne sile. *Rifkin* zaključuje, da se bo z razvojem tehnologije povečala produkcija in s tem kapital in dobiček kapitalistov. Istočasno pa se bo zmanjšalo število delavcev potrebnih za proizvodnjo. Zaradi razvoja tehnoloških rešitev pa se istočasno zmanjšuje vrednost plač razvojnih inženirjev in ostalih delavcev. Sprašuje se, kam z vsemi delavci. Kapital in politika odgovorita, da se bodo odprla nova in kakovostna delovna mesta.

Na ta vprašanja delno odgovarja *Paolo Virno*,²² češ da danes lahko realizacijo odvečnosti delovnega časa vidimo v tako imenovanih nestalnih oblikah zaposlovanja in fleksibilnosti delovne sile. To pa pomeni, da se dela manj.

²⁰ Drucker P., *Post Capitalist Society*, Harper Business: Harper Collins, New York, 1993, str. 68.

²¹ Rifkin J., *Konec dela: zaton svetovne delavske sile in nastop posttržne dobe*, Založba Krtina, Ljubljana, 2007.

²² Virno P., *Slovnica moštva: k analizi oblik sodobnega življenja*, Krt, Ljubljana, 2003, str. 90.

Nasprotno, proizvajamo ves čas, vendar je razlika med delovnim in »prostim časom« zamegljena.

Percy Bernevik v *Rifkinu* se sprašuje »Kam bodo šli vsi ti (nezaposleni) ljudje?«. Napoveduje, da se bo delež evropske delovne sile, zaposlene v proizvodnji in poslovnih storitvah, v naslednjih desetih letih zmanjšal s 35 na 25%, v naslednjih dvajsetih letih pa naj bi padel celo na 15%. *Bernevik* je zelo pesimističen glede evropske prihodnosti: »Če mi kdo reče, naj počakam dve ali tri leta, pa se bo spet silno povečalo povpraševanje po delovni sili, mu rečem: »Povej, kje? Za katera delovna mesta? V katerih krajih? V katerih podjetjih?«²³ Sami bi lahko temu podali strinjanje s tem pogledom, vprašali pa bi se še, za kakšno mezdo ali plačo bi morali delati, da bi sledili pohlepu kapitalistov.

8. Kritična refleksija Štajnerjevih izoblikovanih stališč

*Rikard Štajner*²⁴ je v svojem delu *Kriza 2*²⁵ opravil študijo v povezavi s krizo v svetu, povezano z razvojem in preoblikovanjem stališč v razvitih državah sveta. Na podlagi njegovih tipskih stališč, ki izhajajo iz 70-ih let prejšnjega stoletja, bom poskusil narediti primerjavo z današnjim stanjem, s tem da bi k bogatim državam dodal bogate posameznike kapitaliste in državam v razvoju še delovne množice. Poglejmo njegova zbrana tipska stališča:

1. »Delajte pa boste imeli tudi vi«. Teoretična podlaga tega stališča je, da si morajo tudi siromašne dežele same zagotoviti gospodarski razvoj, kakor so si ga zagotovili narodi, ki so obogateli s potrpežljivim in težavnim delom skozi dve stoletji.
2. »Kar so si bogati narodi pridobili po takšni poti, smejo braniti s silo, če bi bilo to potrebno.« Ta logika drugega tipskega stališča se je izražala v praksi z grožnjami in pritiski, kakršen je bil takrat ob vrhuncu naftne krize leta 1975. Takrat je Henry Kissinger dejal: »...da ZDA ne izključujejo možnosti vojaške akcije zoper arabske dežele«.

²³ Rifkin J., Konec dela: zaton svetovne delavske sile in nastop posttržne dobe, Založba Krtina, Ljubljana, 2007, str. 72.

²⁴ *Rikard Štajner* je ugledni hrvaški ekonomist, gospodarstvenik in veleposlanik. Rojen je bil leta 1921 v Subotici. Diplomiral in doktoriral je leta 1961 na zagrebški ekonomski fakulteti. V osemdesetih letih se je znanstveno ukvarjal s problemi, povezanimi s svetovnimi gospodarskimi krizami.

²⁵ Štajner R., *Kriza 2: Anatomija neokolonializma in (splošna) teorija nove mednarodne ekonomske ureditve*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1982, str. 440.

3. Tretje tipsko stališče se nanaša na prebuditev, presenečenje in obsodbo.

Še bolj pa je to nazorno prikazal francoski ekonomist *Alfred Sauvy* leta 1963 z naslednjimi besedami: »Vi premožni, ki razpolagate s tremi četrtinami bogastva tega sveta, ste to bogastvo kriminalno tretili. Naj bodo vaši notranji spori, kakršni že, v primerjavi z dvema milijonoma živih bitij so nepomembni. Ponovno je postavil vprašanje, ali bodo bogati dali prednost topovom ali maslu, natančneje: ali njihove rakete ali naš vsakdanji kruh«.

4. »Razvite države so odgovorne za pomoč nerazvitim in to odgovornost vse širše priznavajo«.
5. »Ljudstvo ZDA ni zainteresirano za to, da bi prenašalo blaginjo od revnih ljudi v bogatih deželah k bogatim ljudem v revnih deželah.« V bistvu gre za izločanje dela svojih zaslužkov, kjer se »podpira bogate in skorumpirane oblastnike v deželah tretjega sveta«.
6. Organizacija združenih narodov (OZN) in mednarodna skupnost govorita, da »je treba nekaj ukreniti«.
7. Sistem (misli na kapitalistični) je v temelju ustrezen, prenesel je mnogo kriz in jih še prenaša, treba ga je prilagoditi in posodobiti samo v nekaterih podrobnostih ter vključiti več razvojne pomoči za nerazvite.
8. Spremembe v mednarodnem sistemu so še kako potrebne.
9. Najbolj odgovorni ljudje Zahoda poudarjajo, da so potrebne daljnosežne reforme, hkrati pa poudarjajo tudi, da obstaja v sodobnem svetu soodvisnost.

Francoski predsednik *Giscard d'Estaing* je v govoru na beograjski univerzi leta 1974 rekel: »Ne moremo se omejiti na navadna ekonomska ali finančna pogajanja. Iz globoke transformacije ekonomskih in finančnih mehanizmov mora vznikniti nova svetovna ureditev«. Ameriški predsednik *Jimmy Carter* pa je poudaril na Univerzi Notredame leta 1977: »Naša politika pa si mora prizadevati, da bi ustvarila tak mednarodni sistem, ki bo trajal dalj kot tajni sporazumi. Takšne politike ne moremo uresničiti z manipulacijami. Naša politika mora biti odkrita in poštena. Po svetu se mora angažirati konstruktivno. Da bi olajšali trpljenje in zmanjšali prepad med bogatimi in revnimi, mora naša politika zajeti tudi dežele v razvoju«.

10.»Zahodna politika za razliko od razmer pred nekaj leti vztraja pri dialogu.« Tako je nastala konferenca o mednarodnem ekonomskem sodelovanju v Parizu.

Kako pa je s temi stališči danes? Prvo stališče »Delajte, pa boste imeli tudi vi« velja tudi danes. Revne države in revni delavci morajo še vedno pomagati s potrpežljivim in težavnim delom pri gospodarskem razvoju, da bodo nekoč »obogateli«.

Načelo, »kar so si bogati pridobili po takšni poti, se sme braniti s silo, če bi bilo to potrebno«, velja tudi danes, s tem da bogate države sprožijo vojno, bogate lastnike pa ščiti država. Pri tretjem tipskem stališču premožni razpolagajo že z 90% bogastva tega sveta in to bogastvo trati. Njihovi notranji spori, kakršni že so, še vedno trajajo, število živih bitij pa je močno naraslo in so za njih nepomembna. Vprašanje, ali bodo bogati dali prednost topovom ali maslu, natančneje: za njihove rakete (po novem za oborožitev) ali za naš vsakdanji kruh, pa je še vedno aktualno. Četrtoč, razvite države in kapitalisti so odgovorni za pomoč nerazvitim in to še vedno priznavajo, vendar bore malo storijo. Celo nasprotno, pričakujejo, da jim bodo revni pomagali. Petič, revni ljudje v vseh državah ne želijo, da se iz njihovih zaslužkov izloča denar za podpiranje bogatih in skorumpiranih oblastnikov, ne le v deželah tretjega sveta, temveč tudi doma, kjer države hočejo podpirati propadle lastnike kapitala in bank. Šestič, OZN, mednarodna skupnost in predstavniki države še vedno razlagajo, da »je treba nekaj ukreniti«. Sedmič, sistem (misli na kapitalistični) je v temelju ustrezen, prenesel je mnogo kriz in jih še prenaša, treba ga je prilagoditi in posodobiti samo v nekaterih podrobnostih ter vključiti več razvojne pomoči za nerazvite in za revne v naši družbi, kar potrjuje našo izvedeno hipotezo, da krize za kapitalizem in kapitaliste ni, ampak je kriza za ljudske množice, moralno etične in družbene vrednote ter demokracijo. Osmič, spremembe v mednarodnem sistemu so še vedno potrebne, čeprav se je oblika kapitalizma v tem času že večkrat spremenila. Devetič, najbolj odgovorni ljudje Zahoda še vedno poudarjajo, da so potrebne daljnosežne reforme, hkrati pa poudarjajo tudi, da obstaja v sodobnem svetu soodvisnost, ki je s pojavom globalizacije še večja. Desetič, zahodna politika še vedno vztraja pri dialogu in išče rešitve na mednarodnih konferencah v smeri rešitve bogatih.

9. Sklep

V razpravi sem skušal dokazati hipotezo, da je povezava med krizo in kapitalizmom gospodarstvo oz. gospodarska družbena ureditev ter da je vsaka gospodarska kriza temelj za pojav nove oblike kapitalizma. Iz tega izhaja, da

je kriza v kapitalizmu stalnica in njegova gonilna sila. Sestavni del kapitalizma je neomajna želja po kapitalu, kar lahko izrečemo preprosto pohlep. Pohlep sam pa ni nikoli v krizi, saj mu je vsaka kriza vzpodbuda in hrana. Potrdili smo tudi našo izvedeno hipotezo, da krize za kapitalizem in kapitaliste ni, ampak je kriza za ljudske množice, moralno etične in družbene vrednote ter demokracijo. Da bi ohranili te vrednote in demokracijo, morajo biti politiki dovzetni za ljudske zadeve, namesto da se borijo za interese kapitala.

Franci Cirkvenič*

* Univ. dipl. obramboslovec, sekretar, Ministrstvo za obrambo, SI-1000 Ljubljana, podiplomski magistrski študent Fakultete za management – Finančni management, Koper, e-pošta: fcirkveni@yahoo.com